

Алла Загородня

Національна Академія Педагогічних Наук України

ORCID: 0000-0003-2418-1670

Осмислення соціально-антропологічних ідей в українській філософії освіти

Постановка проблеми. Кожна епоха відрізняється своїми філософськими поглядами на людину та освітньо-виховну модель її прогресу. Так, протягом усієї історії розвитку людства змінювалися й філософсько-антропологічні основи освіти, що стосується змін в уявленнях про особистість людини, методологію, інструментарій та дидактичний супровід реалізації її освітньо-виховної стратегії. Антропологія – наукова дисципліна, яка вивчає людину та різні етапи людської історії. Зосереджуючись на біологічних і культурних відмінностях різних груп людей, у межах яких розрізняють людину-індивіда, людину-суб'єкта, людину-особистість, людину-людину, антропологія об'єднується рядом наукових принципів і методологічних підходів, серед яких особливим є принцип холізму, що передбачає багатоаспектний аналіз об'єктів наукового дослідження.

Значний внесок у вивчення цього питання зробив І. Зязюн (1938-2014 рр.), який інтерпретуючи місце соціально-антропологічних ідей в українській філософії освіти, відводив значне місце людині, її місцю у світі та структурі освітнього процесу, зокрема. Отже, актуальність порушених дослідником соціально-антропологічних питань, що ґрунтуються на філософії освіти, змушує звернутись до його наукової спадщини.

Джерела соціально-антропологічних поглядів науковців сягають декількох століть. Різноманітні аспекти соціально-антропологічних ідей освіти і виховання в осмисленні науковців, педагогів та філософів, висвітлені у працях В. Артюха (філософія екзистенціалізму)¹; І. Аносова (антропологічний підхід процесу виховання як фактор гармонійного розвитку особистості)²;

¹ В. Артюх. Про деякі історіософські ідеї в філософській публіцистиці Миколи Шлемкевича: спроба екзистенціальної інтерпретації. Філологічні трактати. 2009. Том 1. № 3-4. С. 5-14.

² І. П. Аносов. Антропологічний підхід до процесу виховання як фактор гармонійного розвитку особистості. Теоретичні основи сучасної педагогіки та освіти. 2013. Вип. 29. С. 119-124.

А. Возняк (філософські питання антропогенезу)³; С. Грабовського⁴ (антропологічний код української культури і цивілізації) та ін.

Відомо, що світоглядні орієнтири І. Зязюна стали предметом досліджень багатьох сучасних науковців, як от: теорії цілісної особистості (В. Мозговий)⁵; прогностичності (Н. Ничкало)⁶; епістемологічної культурно-антропологічної парадигми освіти (Т. Усатенко)⁷, та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Соціально-антропологічні питання, закладені в основу української філософії освіти, актуальні та змушують звернутися до наукових надбань визначних учених, зокрема І. Зязюна. Адже перебудова освіти і виховання означає насамперед відхід від матеріалістичних засад виховання та побудову його на ідеалістичній системі цінностей, і реальні зміни в суспільстві насамперед пов'язані зі зміною свідомості людини.

Мета статті – теоретико-методологічне осмислення сутності соціально-антропологічних ідей в українській філософії освіти.

Виклад основного матеріалу. Педагогічна антропологія трактує філософсько-педагогічні ідеї у контексті педагогіки, вивчаючи різні освітні концепції з точки зору людської природи, місця людини у світі в цілому, а особливо в освітніх структурах. Використовуючи різноманітні філософсько-антропологічні ідеї, вона дає педагогіці відповідь на запитання: хто така людина – мета чи засіб, об'єкт чи суб'єкт педагогічних відносин у процесі навчання? Водночас її можна розуміти й оцінювати як особистість (самоціль), істоту, яка реалізує себе в різноманітному, вільному й творчому спілкуванні з іншими, або як автоматичну, автономну й безособову особистість⁸.

³ А.Б. Возняк. Педагогічна антропологія : навч. посіб. Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. Івана Франка. Дрогобич : РВВ Дрогоб. держ. пед. ун-ту ім. Івана Франка, 2011. 190 с.

⁴ С. Грабовський. Дослідник української душі. Історичний календар. Київ. 1998. С. 42-43.

⁵ В. Л. Мозговий. Культурологічний аспект педагогічної антропології. ВП «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв». 2019. 107-109.

⁶ Н. Г. Ничкало. Прогностичність наукової спадщини академіка Івана Зязюна. Наукова спадщина академіка Івана Зязюна у вимірах сучасності й майбутнього: збірник матеріалів І Міжнародної науково-практичної конференції. (м. Київ, 30-31 березня 2017 р.) / ред. колегія : В. П. Андрущенко, В. Г. Кремень, Н. Г. Ничкало; укл. Н. В. Гузій. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. 339 с. С. 13-20.

⁷ Т. Усатенко. Науково-філософські обрії академіка І. А. Зязюна. Наукова спадщина академіка Івана Зязюна у вимірах сучасності й майбутнього: збірник матеріалів І Міжнародної науково-практичної конференції. (м. Київ, 30-31 березня 2017 р.) / ред. колегія : В. П. Андрущенко, В. Г. Кремень, Н. Г. Ничкало ; укл. Н. В. Гузій. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. 339 с. С. 64-65.

⁸ А. А. Загородня. Соціальна антропологія в контексті освіти та виховання особистості (друга половина ХІХ століття) як чинник сучасних освітніх змін. Наука і техніка сьогодні. 2022. 11 (11). С. 95-106; А. А. Загородня. Соціально-антропологічні виміри

Оскільки в полі нашого теоретико-методологічного дослідження ключовим концептом є «антропологія», слід розкрити її теоретично-концептуальні засади. Антропологія (з лат. – «пізнання людини», «наука про людину»), з'явилася наприкінці XVIII ст. Багато зусиль для організації антропологічних досліджень на теренах України доклав Ф. Вовк (1847-1918), який вважається засновником української антропологічної школи⁹.

У своїх антропо-етико-естетичних аспектах педагогічної майстерності І. Зязюн¹⁰ наголошував на безперервному самопізнанні, самовдосконаленні, сприйнятті й розумінні людської краси та духовності. Він віддавав перевагу ірраціональності над раціональністю та духовному досвіду (інтуїтивному розумінню) над логічними міркуваннями. Основними ідеями української філософії та антропологоцентризму І. Зязюна є відчуття, сенсомоторика та його різноманітні прояви (добро, любов, воля, свобода, дух, духовність тощо).

Досліджуючи питання філософії освітньої антропології, І. Зязюн розкриває перспективу, зумовлену сучасним антропологічним підходом до освітніх змін, оскільки він вважає, що люди є інтегративною цілісністю, яка має забезпечити врахування суб'єктності та автономії в освітній практиці¹¹.

Важливими для нашого дослідження є наукові погляди І. Зязюна, в основі яких закладено думку про те, що саме філософські знання дають педагогічній антропології загальні уявлення про людину, її природу і місце у світі і водночас є основою педагогічних поглядів на сутність, цілі та завдання педагогіки. Означене, на його думку, уможлиблюється через культурологічне, соціальне та психофізіологічне підґрунтя філософських ідей, закладених у будь-яку педагогічну доктрину.

у філософських рефлексіях освіти і виховання другої половини XIX століття. The 13th International scientific and practical conference «Modern directions of scientific research development», (June 15-17, 2022). VoScience Publisher, Chicago, USA. 2022. P. 489-491; А. А. Загородня. Соціально-антропологічні ідеї освіти і виховання в осмиленні М. Коцюбинського. Наукові інновації та передові технології. (Серія «Педагогіка»). К.: Вид. група «Наукові перспективи». 2022. Вип. № 8(10) С. 56-66. [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-8\(10\)-56-66](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-8(10)-56-66); Загородня А. А., Середіна І. А. Соціально-антропологічні ідеї освіти і виховання в науковому осмиленні феноменологів. Наукові записки Малої академії наук України. 2022. № 2(24). С. 37-43. DOI: <https://doi.org/10.51707/2618-0529-2022-24-05>.

⁹ Ф. Вовк. Студії з української етнографії та антропології. Український Громадський Видавничий Фонд., 1995. 354 с.

¹⁰ І. А. Зязюн. Філософія педагогічної антропології. Професійна освіта: педагогіка і психологія (Польсько-український українсько-польський щорічник). 2008. № 10. С. 51–59.

¹¹ І.А. Зязюн. Концептуальні засади теорії освіти в Україні. Педагогіка і психологія професійної освіти. 2000. № 1. С. 11–24.

У своїх наукових доробках І. Зязюн¹² виокремлює дві провідні педагогічні парадигми (об'єктну та суб'єктну), які реалізуються завдяки філософсько-антропологічному принципу, що відображає відношення до людини як до об'єкта і/чи суб'єкта освіти (рис. 1).

Таким чином, бінарна природа об'єктної та суб'єктної парадигм освіти уможлиблює регулярне представлення двох протилежних способів освіти, де об'єктна парадигма передбачає переважно пасивну позицію людини-об'єкта в освітньому процесі, спрямовану на її адаптацію та інтеграцію в суспільство та культуру. Людина сприймається як істота, залежна від об'єктивних сфер, принципів, норм і виступає продуктом діяльності природи, культури та суспільства.

Натомість суб'єктна парадигма є особистісно-орієнтованою і стосується переважно саморозвитку, самовиховання, самокерівництва, а також рівноправності та взаємності у стосунках із учителем з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей особистості.

Так, кожен учень є активним учасником освітнього процесу, впливаючи на себе та свій вибір. Суть об'єктивного підходу в освіті полягає в тому, що людина вважається зовні детермінованою істотою, залежною від об'єктивних сфер, принципів і норм, є продуктом природи, суспільства і культури.

На думку І. Зязюна¹³, суб'єктивний підхід розглядає людину як повністю або переважно автономну істоту, сутність якої виводиться і з самої людини, і з суб'єктивного «Я». Кожна з окреслених освітніх парадигм має право на науковий аналіз у силу факту свого існування, однак має і свої обмеження, оскільки відображає певну односторонність бачення та сприйняття людини, її цілісності як об'єкта і предмета освітнього процесу.

Рис. 1. Типологізація концепцій освіти крізь призму філософсько-антропологічного принципу за І. Зязюном

¹² І. А. Зязюн. Філософія педагогічної антропології. Професійна освіта: педагогіка і психологія (Польсько-український українсько-польський щорічник). 2008. № 10. С. 51–59.

¹³ І. А. Зязюн. Немає педагогіки без педагога... Наук.-педагог. Журнал «Рідна школа». 2012. № 4-5. С. 19-23.

За науковими поглядами І. Зязюна¹⁴, соціально-антропологічні ідеї закладені в педагогічній науці та відображаються в розумінні багатогранності особистості людини та сприйнятті її крізь призму суб'єктивного й об'єктивного, інтелектуального й емоційно-почуттєвого, раціонально-почуттєвого й ірраціонального, тілесного та духовного, природного і соціального.

Самонавчання та саморозвиток об'єднуються в тісному взаємозв'язку, адже вони постають вихідним продуктом учіння особистості людини і виступають у ролі рівня пізнавальної активності, що розглядається як готовність особистості виходити за окреслені межі освітніх програм, передбачених для проходження учнями в закладах освіти.

Заслуговує на увагу думка дослідника про те, що відкрита модель людини й освіти, виникла не тільки під впливом нової суб'єктивної (гуманітарної) парадигми, але й на ґрунті попередніх систем, заснованих на об'єктивній парадигмі, що поєднує інтереси людей із їхніми унікальними духовними параметрами. Так, філософсько-антропологічні засади педагогіки, що стосуються трансформації освітнього простору, беруть початок з об'єктивної і суб'єктивної парадигм, яка витікає з об'єктно-суб'єктивної природи людини.

Під таким освітнім простором розуміється створене педагогікою об'єктивне і суб'єктивне середовище, підпорядковане дитині як унікальній і самобутній особистості, що включає діалектично взаємопов'язаний процес її інтеграції, адаптації та індивідуалізації. Реальність, створена проєкціями, характеризується не стільки запереченням і відкиданням попереднього педагогічного досвіду, скільки напрямом конвергенції та злиття у відкритих освітніх моделях різних педагогічних та антропологічних традицій, покликаних забезпечити кожній дитині комфортне входження у постійні природні основи розширеного та складного інтелектуального світу. Для координації її життєдіяльності та забезпечення повноцінного розвитку навчання орієнтація дитини на зовнішній світ і світ внутрішній повинні співіснувати¹⁵.

І. Зязюн зазначав¹⁶, що у такий спосіб соціально-антропологічна модель освіти має на меті забезпечити успішність її навчання, можливість форму-

¹⁴ І. А. Зязюн. Філософія педагогічної антропології. Професійна освіта: педагогіка і психологія (Польсько-український українсько-польський щорічник). 2008. № 10. С. 51–59.

¹⁵ О. В. Столяренко, О. В. Столяренко & О. М. Коберник. Ціннісне ставлення до людини в загальній стратегії виховання особистості. Виховання зростаючої особистості: ціннісний вимір: колективна монографія. Умань: Візаві. 2019. С. 75-93; О. В. Столяренко, О. В. Столяренко, Антропологічні детермінанти гуманістичних концепцій виховання. Педагогіка безпеки. 2020. Том 5. № 1. С. 1-8.

¹⁶ І.А. Зязюн. Концептуальні засади теорії освіти в Україні. Педагогіка і психологія професійної освіти. 2000. № 1. С. 11–24.

вання та розвитку унікальних особистостей, здатних до діалогу, розуміння інших людей та інших культур, активно створюючи та перетворюючи зовнішнє середовище і внутрішній світ із почуттям відповідальності за наслідки вчинків.

Висновки. Освіта є найважливішим соціальним інститутом. Освітні процеси безпосередньо пов'язаними зі змінами, які відбуваються в суспільстві. Отже, у соціально-антропологічній перспективі цілі та завдання освіти, її зміст, методи, засоби і форми повинні бути органічно включені у загальний педагогічний соціально-антропологічний простір, підґрунтям якого є різні підходи до визначення соціально-антропологічних ідей в українській філософії освіти.

Філософське осмислення соціально-антропологічних засад освіти і виховання є перспективним для подальших досліджень.

Список використаних джерел

- Аносов І. П. Антропологічний підхід до процесу виховання як фактор гармонійного розвитку особистості. Теоретичні основи сучасної педагогіки та освіти. 2013. Вип. 29. С. 119–124.
- Артюх В. Про деякі історіософські ідеї в філософській публіцистиці Миколи Шлемкевича: спроба екзистенціальної інтерпретації. Філологічні трактати. 2009. Том 1. № 3-4. С. 5–14.
- Вовк Ф. Студії з української етнографії та антропології. Український Громадський Видавничий Фонд., 1995. 354 с.
- Возняк А.Б. Педагогічна антропологія : навч. посіб. Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. Івана Франка. Дрогобич : РВВ Дрогоб. держ. пед. ун-ту ім. Івана Франка, 2011. 190 с.
- Грабовський С. Дослідник української душі. Історичний календар. Київ. 1998. С. 42-43.
- Загородня А. А. Соціальна антропологія в контексті освіти та виховання особистості (друга половина XIX століття) як чинник сучасних освітніх змін. Наука і техніка сьогодні. 2022. 11 (11). С. 95-106.
- Загородня А. А. Соціально-антропологічні виміри у філософських рефлексіях освіти і виховання другої половини XIX століття. The 13th International scientific and practical conference «Modern directions of scientific research development», (June 15-17, 2022). VoScience Publisher, Chicago, USA. 2022. P. 489-491.
- Загородня А. А. Соціально-антропологічні ідеї освіти і виховання в осмисленні М. Коцюбинського. Наукові інновації та передові технології. (Серія «Педагогіка»). К.: Вид. група «Наукові перспективи». 2022. Вип. № 8(10) С. 56-66. [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-8\(10\)-56-66](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-8(10)-56-66)
- Загородня А. А., Середіна І. А. Соціально-антропологічні ідеї освіти і виховання в науковому осмисленні феноменологів. Наукові записки Малої академії наук України. 2022. № 2(24). С. 37-43. DOI: <https://doi.org/10.51707/2618-0529-2022-24-05>

- Зязюн І. А. Немає педагогіки без педагога... Наук.-педагог. Журнал «Рідна школа». 2012. № 4-5. С. 19-23.
- Зязюн І. А. Філософія педагогічної антропології. Професійна освіта: педагогіка і психологія (Польсько-український українсько-польський щорічник). 2008. № 10. С. 51–59.
- Зязюн І.А. Концептуальні засади теорії освіти в Україні. Педагогіка і психологія професійної освіти. 2000. № 1. С. 11–24.
- Мозговий В. Л. Культурологічний аспект педагогічної антропології. ВП «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв». 2019. 107-109.
- Ничкало Н. Г. Прогностичність наукової спадщини академіка Івана Зязюна. Наукова спадщина академіка Івана Зязюна у вимірах сучасності й майбутнього: збірник матеріалів I Міжнародної науково-практичної конференції. (м. Київ, 30-31 березня 2017 р.) / ред. колегія : В. П. Андрущенко, В. Г. Кремень, Н. Г. Ничкало; укл. Н. В. Гузій. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. 339 с. С. 13-20.
- Столяренко О. В., Столяренко, О. В., & Коберник О. М. Ціннісне ставлення до людини в загальній стратегії виховання особистості. Виховання зростаючої особистості: ціннісний вимір: колективна монографія. Умань: Візаві. 2019. С. 75-93.
- Столяренко О. В., Столяренко, О. В., Антропологічні детермінанти гуманістичних концепцій виховання. Педагогіка безпеки. 2020. Том 5. № 1. С. 1-8.
- Усатенко Т., Науково-філософські обрії академіка І. А. Зязюна. Наукова спадщина академіка Івана Зязюна у вимірах сучасності й майбутнього: збірник матеріалів I Міжнародної науково-практичної конференції. (м. Київ, 30-31 березня 2017 р.) / ред. колегія : В. П. Андрущенко, В. Г. Кремень, Н. Г. Ничкало ; укл. Н. В. Гузій. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. 339 с. С. 64-65.

Анотація

У статті розкрито сутність терміна «антропологія», що є ключовим у дослідженні. Доведено, що соціально-антропологічний підхід дозволяє проаналізувати еволюцію взаємодії людини, природи, суспільства в історичному, соціальному, біологічному контексті. Зосереджено увагу на антропо-етико-естетичних аспектах педагогічної майстерності. Доведено, що саме філософські знання дають педагогічній антропології загальні уявлення про людину, її природу та місце у світі і водночас є основою педагогічних поглядів на сутність, цілі і завдання педагогіки. Представлено типологізацію концепцій освіти крізь призму філософсько-антропологічного принципу за І. Зязюном.

Визначено, що в об'єктній парадигмі акцент зроблено на цілеспрямованому впливі на учня в умовах більш чи менш строго керованої педагогічної системи. Натомість суб'єктна парадигма наголошує на основах вільного саморозвитку особистості, її самокерівництві. Виявлено, що в центрі світоглядних поглядів І. Зязюна – відкрита модель людини й освіти, створена не тільки на основі нової суб'єктної (гуманітарної) парадигми, але й попередніх систем, заснованих на об'єктній парадигмі, яка поєднує інтереси людей з їхніми унікальними духовними параметрами.

Аргументовано наукову позицію, що самонавчання та саморозвиток об'єднуються у тісному взаємозв'язку, адже вони постають вихідним продуктом учіння особистості людини і виступають в якості рівня пізнавальної активності.

Ключові слова: концепції освіти, педагогічна антропологія, педагогічна майстерність, соціально-антропологічний підхід.

Abstract

The essence of the key research term «anthropology» is revealed. It has been proven that the socio-anthropological approach allows to analyze the evolution of the interaction of man, nature, and society in the historical, social, and biological context. Emphasis is placed on the anthropo-ethical-aesthetic aspects of pedagogical skills. It is proven that philosophical knowledge gives pedagogical anthropology general ideas about man, his nature and place in the world and at the same time is the basis of pedagogical views on the essence, goals and tasks of pedagogy. The typology of the concepts of education through the prism of the philosophical and anthropological principle according to I. Zyazyun is presented. It was determined that the object paradigm emphasizes the purposeful influence on the student in the conditions of a more or less strictly controlled pedagogical system. Instead, the subject paradigm emphasizes the basics of free self-development of the individual, his self-management. It was revealed that in the context of the worldview of I. Zyazyun, the open model of man and education is based not only on the new subject (humanitarian) paradigm, but also on the basis of previous systems based on the object paradigm, which combines the interests of people with their unique spiritual parameters.

The scientific position is argued that self-learning and self-development are combined in a close interrelationships, because they are the initial product of the learning of a person's personality and act as the basis of the level of cognitive activity.

Key words: educational concepts, pedagogical anthropology, pedagogical skill, socio-anthropological approach.

Author

Алла Загородня – доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу історії та філософії освіти Інституту педагогіки НАПН України, вулиця Січових Стрільців, 52Д, Київ, 04053.